

BÉNYEI Miklós

A civis szellem nyomtatott hírnökei : írások a debreceni könyv- és lapkiadás történetéről / Bényei Miklós. – Debrecen, Szerzői kiadás, 2007. – 266 p. ISBN 978-963-06-2979-9

Fejezetek Debrecen könyv- és sajtótörténetéből

Révész Imre, Debrecen 20. századi tudós püspöke 1940-ben publikált *Debrecen lelke* című tanulmányában a város és öntudatos lakói, a civisek egyik leglényegibb tulajdonságának a lokálpatriotizmust tartotta. Mint írta: „Élni, mozogni, fejlődni akart a debreceni ember minden időben, de csak ott, a magyar földnek és a magyar történetnek ama nagy útkereszteződésén, ahová őt a magyar sors egyszer odaállította. A lokálpatriotizmus a debreceni léleknek olyan különleges vonása, amely a történetben is, a jelenben is első pillanatra feltűnik – s amelyet ennél markánsabb kifejelettségben a történelmi magyar területen sehol sem találunk meg az egy székelységen kívül.” A debreceni öntudatnak és lokálpatriotizmusnak kétségtelenül van miből merítenie. Sok évszázados történelme során két alkalommal is az ország ideiglenes fővárosa volt, de oktatási, művelődési intézményei révén a nemzet életében szintén a város határain messze túlmutató szerepre és jelentőségre tett szert. Különböző műfajú alkotások sora tanúsítja, hogy valóban megkülönböztetett helye és jelentősége van a magyar települések sorában, történészek nemzedéke kutatta és kutatja históriáját és azt a sajátos lényegiséget, amit Révész Imre a „kálvinista Róma” lelkeként határozott meg, vagy a költő *Gulyás Pál* a debreceni múlt nagy gondolati versében, a *Debrecen, ó-kikötőben* idézett fel.

Debrecen története immár négy évtizede tárgya *Bényei Miklós* munkásságának, és nyugodt szívvel kijelenthető, hogy folyamatosan gazdagodó életműve nemcsak a jelen, de a jövő Debrecen-kutatásában is megkerülhetetlen. A tiszántúli nagyváros históriájának beható vizsgálatától természetesen nem függetlenül, hanem azzal szoros kapcsolatban bontakozott ki a szerző könyvtári helytörténeti-helyismereti elméleti és gyakorlati tevékenysége, és vált e különgyűjtemények vitathatatlanul legnagyobb hazai szaktekintélyévé, számos nélkülözhetetlen kézikönyv írójává és publikációival, valamint nem utolsósorban egyetemi oktatói munkájával könyvtáros generációk tanítójává. Bényei Miklós számos, a város történetével különféle szempontok szerint foglalkozó kötet után a közelmúltban tette közzé *Debrecen helytörténeti irodalma. Válogatott bibliográfia* címmel könyvészeti összeállítását, amely – válogatva, vagyis többek között a napilapok cikkeit mellőzve – több mint 10 000 tételben ad számot a helység múltjával fog-

lalkozó releváns publikációkról. Egyfajta nagyszintézise e kötet Bényei munkásságának, hiszen ötvöződik benne a város tudós kutatóját jellemző erudíció a tapasztalt és elméletileg is felkészült bibliográfus szorgalmával. A Debrecen-bibliográfia ismételten markánsan bizonyítja azt a klasszikus tételt, hogy szakkönyvészet összeállítója egyúttal a diszciplína kiemelkedő művelője kell hogy legyen. A monumentális tájékoztatói eszköz egyébként a *Debrecen története* című sorozat befejező, hetedik köteteként jelent meg, és a kollektív vállalkozásban készült korábbi tomosok egyik szerzője – talán mondani is fölösleges – Bényei Miklós volt.

Sokat írtak tehát a városról, sok publikáció látott napvilágot Debrecen könyv- és nyomdatörténetéről is; utóbbiról idáig két összefoglaló monográfiát tettek közzé: *Csűrös Ferencé* 1911-ben, *Benda Kálmán és Irinyi Károly* munkája pedig 1961-ben jelent meg. Mindkét kötet évfordulós kiadvány volt, az 1561-ben *Huszár Gál* által alapított officina első nyomtatványa megjelenésének 350., illetve 400. évfordulója alkalmából foglalták össze a nyomda történetét. Ha csak e két monográfia készült volna a debreceni nyomdászatról és könyvkultúráról, már az is érzékeltené nem akármilyen szerepét a magyar tipográfia történetében: a városban található a jelenlegi Magyarország legrégebben alapított és folyamatosan működő műhelye (a történelmi ország területéről is csak Kolozsvár előzi meg, az 1550-ben létesített Hoffgreff, majd később Heltai-féle nyomda óta lényegében megszakítás nélkül dolgozik officina a kincses városban). De 1986-ban alapos forráskutatások alapján, a 425. évfordulóhoz kapcsolódóan jelent meg a *Nyomdatörténeti és nyomdászélelmód-kutatási tanulmányok* című terjedelmes gyűjteményes kiadvány, valamint szép számmal láttak napvilágot az elmúlt évtizedekben a cívisváros könyvkultúrájának egy-egy részkérdését bemutató kötetek. Ezek sorában hagyta el a sajtót *Tóth Bélától A debreceni rézmetsző diákok*, *Takács Béla* munkája, *A debreceni könyvkötő művészet*, ugyanő írta meg

a *Gyöngyhímzések debreceni díszkötéseket* tárgyaló könyvet és – a kitűnő forrásadottságoknak köszönhetően – tette közzé *A debreceni nyomda mintakönyve* című tomust. A közelmúltban, 2002-ben pedig újabb tanulmánykötet jelent meg *Debreceni festett pergamenkötések* címmel.

Mindezek ellenére idáig még nem íródott meg a debreceni könyvkultúra egészét bemutató átfogó szintézis. Bényei Miklós több írásában sürgette ennek elkészítését; most megjelent kötete ugyan nem pótolja ennek hiányát, ám kétségtelenül kijelöli azokat a kérdéseket, amelyekre az összehangolt kutatásoknak majdan irányulni kell, és fontos állomást jelent az összegzéshez vezető úton.

A civis szellem nyomtatott hírnökei. Írások a debreceni könyv- és lapkiadás történetéről című, illetve alcímű kötet tanulmánygyűjtemény, a szerző különféle rendeltetésű és műfajú írásait tartalmazza. Akad közöttük terjedelmes, a levéltári primer forrásokra alapozott tanulmány, és találhatunk a kötetben oldottabb, a tudományos apparátust mellőző esszét. De olvashatunk ismertetések, helytörténeti vonatkozású elvismódszertani cikkeket, és helyet kapott a kötetben a helyi sajtó története kapcsán a *Szentmihályi János pályájának debreceni szakasza* című dolgozat is, amely a *Szentmihályi-émlékkötetben* jelent meg először. (Mint ismert, a bibliográfia tudományának későbbi kiválósága debreceni banktisztviselő korában, az 1930-as években különféle helyi lapokban rendszeresen publikált zenekritikákat.)

A szerző az írásokat két nagy tematikus részbe sorolta. Az első, a kisebb terjedelmű (7–74. p.) a *Könyvkiadás*; terjedelmesebb a *Lapkiadás*. Ugyanakkor az első cikluson belül több cikket találunk, itt 24 írás kapott helyet, a másodikban valamivel kevesebb, 21 közlemény tanulmányozható. Vagyis a debreceni könyvkiadással, nevezetes könyvekkel, műhelyekkel foglalkozó írások többsége rövidebb terjedelmű, a tudományos apparátust mellőző, eredetileg napilapban publikált olvasmányos újságcikk. Ezekben az él-

vezetesen megírt könyv- és nyomdászattörténeti miniatűrökben találkozhatunk *Huszár Gállal*, *Melius Juhász Péterrel*, de a szerző felvillantja *Maróthi György* vagy *Weszprémi István* portréját is egy-egy művük keletkezésének, megjelenésének bemutatása kapcsán, és felidézi Debrecen művelődéstörténetének sok más jeles személyét, epizódját. Olvashatunk e részben *Adyról*; nem eléggé köztudott, hogy első kötete, a *Versek* 1899-ben a városban hagyta el a nyomdát.

Ezek és a külön nem említett további írások egymáshoz csak lazán kapcsolódó előtanulmányaként olvashatók a majdani szintézisnek, és mint ilyenek szükségszerűen hézagos fejlődésrajzát adják a debreceni könyvtörténetnek, ezzel szemben a Könyvkiadás elnevezésű rész bevezető tanulmánya (*A debreceni könyvkiadás múltja és jelene*) rövid, de egységes szempontok szerint megrajzolt keretét nyújtja a kezdetektől az 1980-as évekig, az írás keletkezéséig. A dolgozat megszületésének közvetlen kiváltó oka az volt, hogy 1988-ban megalakult a *Csokonai Kiadó*; az 1980-as évek végének átalakuló és forrongó korszakában létesült tehát ismét igazi főhivatású könyves műhely a városban. A szocializmus időszakának centralizált művelődéspolitikája ugyanis korábban nem engedélyezte Budapesten kívül könyvkiadók működését; a magyar írók egységes fellépése, az Írószövetség akkori súlya ugyan a hatalomtól kikényszerítette 1955-ben a Magvető Könyvkiadó Debrecenben, Pécsen és Szegeden működő leányvállalatai megalakításának engedélyezését, ám 1957-ben az irodalmi „konszolidáció” jegyében központilag már meg is szüntették e helyi könyvkiadókat. Ennek megfelelően a városban kiadott könyvek különböző tudományos intézmények, közgyűjtemények, társadalmi szervezetek vagy éppen a megyei, illetve városi tanács közreadásában láttak napvilágot. Vagyis – és ez természetesen nem csak debreceni sajátosság volt – Magyarországon évtizedeken át nagy múltú, gazdag szellemi élettel, tudományegyetemmel rendelkező városok sem voltak arra méltók, hogy könyvkiadóval

rendelkezzenek, meg kellett elégedniük azzal, hogy ún. „nem hivatásos könyvkiadók” jelentőségük meg helyi szerzők többnyire egyáltalán nem helyi jelentőségű műveit. (A kötet tanulmányainak egyike a frissen alakult Csokonai Kiadó első évét veszi górcső alá.)

A kötet második, terjedelmesebb része a Lapkiadás (75–252. p.) Kétségtelen sajátossága Debrecen sajtótörténetének, hogy viszonylag későn indultak a városban a lapok, csak 1843-ban jelent meg a kereskedelmi célokat szolgáló *Debreczen-nagyvárad* *Értesítő* című hirdetési újság. Vitathatatlanul igaz Bényei Miklós megállapítása, miszerint a „*debreceni polgárosodás megkétszerezése és ellentmondásossága*” volt az oka annak, hogy csak pár évvel a forradalom előtt indult, ráadásul nem is „igazi”, vagyis politikai cikkeket közlő újságként, hanem hirdetési hetilapként. Ugyanakkor Debrecen a magyarországi városok nagy részét mégis csak megelőzte a lapalapításban. 1843 előtt – *Kereszty István* munkája (*A magyar és a magyarországi sajtó időrendi áttekintése 1705-1849.* = Magyar Könyvszemle, 1914.) a forrásom – csupán a következő városokban jelent meg periodikum magyar vagy egyéb nyelven: Pozsony, Buda, Sopron, Besztercebánya, Nagyszében, Komárom, Kassa, Győr, Pest, Temesvár, Kolozsvár, Brassó, Arad, Károlyváros.

Inkább az egész magyarországi – és ezen belül a magyar nyelvű – sajtó indulásának, pontosabban kibontakozásának viszonylagos megkétszerezéről lehet beszélni. 1848/1849 hozta meg a nagy áttörést, és immár Debrecenben is keletkezett „igazi” újság. Az országgyűlés és a kormány 1849-es ott-tartózkodásának következtében természetesen változatos tartalmú és a politikai erőviszonyok mentén szerveződő periodikumok jelentek meg; persze kétségtelen tény, hogy ezeket a lapokat azért nem lehet egyértelműen a debreceni kiadványok közé sorolni, hiszen nem a helyi, hanem az országos politika és a történelem sodrása hívta őket létre, pontosabban kényszerítette ki megjelenésüket a cívisvárosban.

Három terjedelmes, levéltári forrásokra támaszkodó nagy tanulmány adja e rész gerincét: *1918–1919 debreceni sajtója, Debrecen sajtója 1944. október – 1945. április, A debreceni sajtó 1944 után*. Ezekhez a tanulmányokhoz csatlakoznak azután olyan sajtótörténeti mélyfúrások, mint például az *Adalékok a vasút és a debreceni sajtó kapcsolatának történetéhez*, a már említett *Szentmihályi János pályájának debreceni szakasza* vagy e sorban említhető *A debreceni sajtó a közoktatás megújulásáért*. Recenziók, kisebb írások tartoznak még ebbe a tematikus blokkba, amelyet két elvi-módszertani jellegű dolgozat fog keretbe. Az első, a *Polgári fejlődés és helyi sajtó* a debreceni periodikumok múltjának nagy ívű áttekintése, a másik, *A helyi sajtó történeti kutatásának néhány kérdése* pedig egyike Bényei Miklós módszertani vonatkozású jelentős és fontos tanulmányainak. Ahogyan az első részben, a könyvkiadással kapcsolatos írásoknál is írta, e résznél is hangsúlyozza, hogy mielőbb szükséges lenne a debreceni sajtótörténeti szintézis elkészítése.

A két nagy tematikus részben a közlemények a tárgyidő rendje szerint sorakoznak. A cikkek végén mindenhol megtaláljuk az eredeti közlés bibliográfiai adatait, és ha változott a cím vagy a szöveg, rövid útbaigazítás tájékoztat e tényről. A kötet valamennyi írásában, a jegyzetekkel kísért tanulmányokban épp úgy, mint a népszerűsítő

cikkekben, roppant sok, a további kutatás számára nélkülözhetetlen adat található. A gyakorló bibliográfus és elméleti szakember szerző természetesen gondosan szerkesztett név- és címmutatóval könnyíti meg az adatok visszakeresését, az anyagban való tájékozódást. Kissé fölöslegesnek tűnhet e magától értetődő segédletek említése, ám mégsem az, mert sajnos ismét egyre több olyan könyv jelenik meg, amelyből kihagyták a szükséges mutatókat.

Bényei Miklós az előszóban a kötettel kapcsolatban írja: „*Szeretném hinni, hogy a sok-sok adatot tartalmazó válogatás hozzásegíthet a civisváros történetének, közelebről elmúlt két évszázadának alaposabb megismeréséhez. Haszonnal forgathatják majd a helytörténeti kutatók, a pedagógusok, a diákok, a sajtó munkatársai, a spontán érdeklődők stb. S miután Debrecen a magyar könyvkultúra és a hazai időszak sajtó fejlődésében hosszú ideje különleges és fontos szerepet játszik, a kötet a nemzeti kulturális örökség mélyrehatóbb, árnyaltabb feltárásához is adalékokat, támpontokat nyújthat, a művelődéstörténet országos folyamatainak megértését is előmozdíthatja.*” Ehhez csak annyit fűzhetünk hozzá – nem hittel, hanem teljes bizonyossággal –, hogy feltételes helyett kijelentő módon lett volna szabatos és pontos az idézett rész fogalmazása.

Pogány György

Elkészült az Országgyűlési Könyvtár Országgyűlési dokumentumok (Képviselőházi naplók és irományok, főrendiházi naplók 1861–1918) c. adatbázisa. Az adatbázisban 57 év 769 kötetének, 312 670 oldal terjedelmű anyaga vált kereshetővé az interneten.

Az adatbázisról további információk olvashatók a könyvtár honlapján (www.ogyk.hu/legfr/hirek/20080611_mpgy.html).

Az adatbázis elérhetősége: <http://mpgy.ogyk.hu>

(Redl Károly híre, *Katalist*, 2008. jún. 12.)